

СОЦІАЛЬНЕ ТА СУСПІЛЬНЕ У ЗМІСТІ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА

Еволюція наукових поглядів відносно політичного лідерства (як суспільного явища) та лідерів (як суб'єктів політичної активності) відображує зміни у парадигмах політичної свідомості сучасної епохи. Процес утвердження нових парадигм пов'язаний з об'єктивним характером розвитку цивілізаційних процесів та індивідуального життєвого шляху кожної людини, де "первинно історія визначає психологію людей (а не навпаки)" [1]. Існуючі норми політичного життя будь-якої країни формуються на підставі певної спадковості, на основі попереднього історичного розвитку. Сутність політичних подій та їх наслідків неосяжна поза "своїм" соціальним досвідом. Він утворює підсвідомий культурно-історичний пласт, який саме і визначає громадянську ідентичність особистості.

Суспільна повсякденна свідомість, під впливом якої формуються соціальні уявлення і де досить складно взаємодіють на рівні здорового глузду різні переконання (почасти ірраціональні), ідеологічні погляди, знання, власне наука, розкривають і, здебільшого, складають політичну реальність. Створення певного, характерного для конкретного суспільства типа правління, політичного режиму у межах того чи іншого державного устрою визначається саме керівництвом органами влади і політичними, а також неполітичними процесами, контролем як політичних так й інших відношень.

Політичні процеси у провідних державах світу свідчать, що у настроях європейських і північноамериканських демократій домінує інтерес до вибору особистості керівника з наділенням його величезними повноваженнями поєднаними з розробленою системою масової політичної участі громадян у процедурі виборів, дискусій у суспільстві щодо відповідних дій лідерів/керівників, розділеними взаємо контролюючими одна одну владами тощо. Історичний поступ до такого стану у розумінні сучасних цивілізаційних процесів був надто складним. (Достатньо нагадати, що, наприклад, Франція існує при п'ятій республіці. Не враховуючи імперського стану. Доречно згадати парадоксальний вислів французів про те, "що добре міркувати про республіку живучі в імперії"). Український досвід теж засвідчує, що політичному лідерству/керівництву у повсякденному бутті громадян належить одна з провідних ролей у перетворенні потенційних можливостей (у вигляді матеріальних і духовних складових суспільного розвитку) у практичну дію. Попри це, проблеми політичного лідерства в Україні до останнього часу розглядалися як вторинні, такі, що знаходяться під впливом "брудних" виборчих технологій, ізольовано від світових тенденцій.

Політологія вивчає політичне лідерство/керівництво переважно в контексті так чи інакше інтегрованих, міждисциплінарних підходів.

Універсальний характер такого методологічного інструментарію виявляється в тому, що за допомогою повноцінної взаємодії філософської, соціологічної, політичної, економічної, історичної й інших наук існує змога досягти системності у дослідженні. Тому методологія наукової політології має враховувати з одного боку, загальнокультурний, загальнонауковий контекст, а з іншого – сучасну структуру політологічної науки. Щодо інтерпретації політичного лідерства, існує необхідність визначити спектр його дослідження надійними науковими рамками і, водночас, включити до аналізу достовірний емпіричний матеріал [2]. У питаннях номінального політичного лідерства в інституціональних конструкціях завжди слід розрізняти наявність лідера як образу і уособлення стабільності нації, і на цьому фоні такого лідера, який здатен забезпечити їй дійсну стабільність і процвітання.

Проблеми, які існують у цій площині, пов'язані з виникненням, подальшим розвитком та перетвореннями в середині суспільного процесу дії інституту політичного лідерства/керівництва: коли і за яких умов він виникає? За рахунок чого відбувається його утвердження як способу формування влади, владних відношень? При науковому розгляді первинне значення має те, якій саме детермінанті цього процесу (чи його складовій) приділяється головна увага.

Умовно можна виокремити щонайменше три основні рівні на яких виділяються, вивчаються та інтегруються політологічні наукові уявлення про лідерство та керівництво. Це відбувається згідно ієрархії: загальне – базове – спеціальне, що в політології має співвідношення як соціальне – суспільне – політичне. Точніше було б говорити про політологічні варіанти підходів на вказаних рівнях, оскільки, вони використовуються також в інших науках.

В першу чергу привертає увагу вивчення лідерства як універсального прояву взаємин у людській активності та діяльності. На цій підставі здійснюється спроба сформулювати цілісне розуміння лідерства/керівництва як соціального явища (3), навіть проводиться аналогія з живою природою [4]. З суспільною складовою значна частина вчених пов'язує формальне володіння владою як головну, необхідну та достатню умову для визнання лідерства. З погляду елітаристів завжди існують ті хто управляє і ті ким управляють [5]. Одним з проявів такої позиції є встановлення знаку рівності між лідерством, керівництвом та управлінням. Політичне лідерство як соціальний інститут ототожнюється з органами державної влади. Діяльність лідера трактується як суто адміністративна, а специфіка явища лідерства зводиться, переважно до правових регуляторів політичної активності особистості. Простежується навіть тенденція до ототожнення явища політичного лідерства з окремим політичним лідером/керівником [6].

На більш вузькому, спеціальному рівні, на перше місце висувається функціональний підхід, де політичне лідерство вважається одним з необхідних конкретних механізмів функціонування політичних інституцій. Тобто політичне лідерство розглядають як специфічне явище суспільного життя, яке не зводиться до психологічних, економічних або правових принципів. Інколи можна спостерігати привнесення до політології наукових

здобутків щодо вивчення проблеми лідерства із соціальної психології, де головна увага приділяється процесу взаємодії соціальних і психологічних чинників у залежності від характеру малої соціальної групи, організації. Це відбувається за умов, коли результати досліджень лідерства (як соціального явища) використовуються у політології без врахування наявності специфіки суспільної складової у процесі історичного та політичного розвитку. Серед дослідників, які розробляють проблематику лідерства (зокрема в соціальній психології) існує думка про те, що воно спостерігається в умовах мікросередовища, якою є мала група, а керівництво є елементом макросередовища, тобто, пов'язане з усією системою суспільних відносин [7, 8]. Однак, теоретичний розгляд не повинен виключати того, що в своєму існуванні процес практичного здійснення політичного лідерства/керівництва інтегрує загальне і часткове, закономірне і випадкове, об'єктивне і суб'єктивне, загальне, базове, спеціальне.

Метою даної розвідки є з'ясування особливостей співвідношення та взаємодії індивідуальної, соціальної та суспільної складових у змісті політичного лідерства/керівництва.

Ступінь і механізми перетворення можливостей (потенціалів) держави, суспільства у чинники розвитку залежить від їх соціального стану, способу виробництва, політичного ладу, в якому провідну роль відіграє діяльність людських мас, партій, політичного керівництва тощо. Наявний тип моделі політичного лідерства/керівництва (або її невизначеності чи відсутності у той чи інший історичний момент) здійснює досить суттєвий вплив на політичну організацію суспільства, на динаміку та зміст політичних процесів, на основний напрям і темпи розвитку окремої країни.

Разом з тим, прояв політичної дії має обмежувальні рамки, а політологічне вивчення проблеми політичного лідерства/керівництва має свою специфіку [9]. Вона, насамперед, пов'язана з політичною складовою суспільного життя. Проте не менш вагомою є присутність соціального чинника. Явище лідерства є соціальним за своєю природою, де суспільні особливості, у свою чергу, є базовими для прояву більш вузької, специфічної політичної сфери. Лідерство на загальнонаціональному рівні детермінується, насамперед, певним етапом розвитку суспільства, історичним досвідом та типом культури, типом державного та політичного устрою, наявністю відповідного лідера тощо.

Теоретичне протиставлення соціального індивідуальному набуває більш складного змісту, якщо розкрити розбіжності між соціальним і суспільним, яке зазвичай ототожнюється. У зв'язку з цим потрібна диференціація термінів "соціальне" і "суспільне". Аспект соціальності має досить багато форм прояву, а саме: індивід, група, нація та подібне. Соціальне – це всезагальна, вихідна і найбільш абстрактна характеристика суб'єкта. Вона завжди пов'язана з природним в її суспільних якостях. Суспільне ж – не синонім соціального, а більш конкретна – типологічна – характеристика безкінечно можливих проявів всезагальної соціальності: національних, культурних, релігійних, політичних і т. ін. Тоді будь-яке

індивідуальне у людини завжди є соціальним, але при цьому воно досить по-різному може співвідноситися з суспільним. В самому широкому смислі соціальність – це завжди нерозривні взаємозв'язки (виробничі, духовні, політичні та ін.) між людьми в усіх видах активності, незалежно від ступеню їх суспільної корисності, моральної оцінки і значущості: будь-то вищі рівні творчості, протиправної поведінки тощо.

Психологи стверджують, що "будь-який людський індивід є не менш соціальним, а ніж група або колектив, хоча конкретні суспільні відношення між даною людиною та іншими людьми можуть бути самими різними" [10]. При такому підході до співвідношення соціального та суспільного особливо чітко виступає двоїстість, суперечність індивіда як суб'єкта – діяльного, вільного і т. ін. Він завжди нерозривно пов'язаний з іншими людьми і разом з тим є автономним, незалежним, відносно відгородженим. Не лише суспільство впливає на людину, але й людина як член суспільства – на це останнє. Вона водночас – і об'єкт цих впливів, і суб'єкт, в тій чи іншій мірі, що впливає на суспільство. Особливо це стосується тієї ролі, яку відіграє політичний лідер/керівник, який має великі можливості впливу на хід та прийняття управлінських рішень. Таким чином, наявна не одностороння, а двостороння залежність, що дає підстави, тим самим, визнати і цінність людини як особистості з безумовними правами на свободу, і вагомість суспільства, в якому особа знаходиться.

Керівник національного масштабу (президент, голова уряду, голова парламенту або впливової партії) проявляє себе тим успішніше, чим у більшій мірі має якості політичного лідера. Лідер, завдяки авторитету і особистому впливові, який дає змогу відігравати визначальну роль в процесі прийняття рішень, тобто по-суті справи, здійснювати – в певному відношенні – владу над групою або організацією, членом якої він є.

Розглядаючи політичне лідерство як цілісність, треба бачити різницю між цим явищем і окремим носієм управлінсько-владних функцій, тобто керівником/лідером. В якості політичних лідерів/керівників (при існуванні лідерства як організованого політичного інституту) виступають не тільки президент, прем'єр-міністр, голова парламенту, але й члени кабінету міністрів, члени парламенту, лідери та активісти політичних партій, регіональні керівники. Політичне лідерство здійснюється в межах політичних відносин і політичної системи суспільства, в межах держави та існуючих політичних інститутів – партій, рухів тощо. В науковому арсеналі суспільствознавців існує багато прикладів того, як в різних суспільствах одні й ті ж соціальні явища набувають різних політичних проявів, що пов'язано з національними, культурними, історичними, психологічними, економічними та ін. особливостями тієї чи іншої спільноти на різних її рівнях: держави, регіону, суспільного руху, партії [11, 12].

Використання понять "політичне лідерство" і "політичне керівництво", "політичний лідер" і "політичний керівник" у політології передбачає наявність психічних складових, які, звісно, мають місце у цих явищах. Але вони не можуть визначати все явище. Твердження про те, що інтегративну

концепцію лідерства можна створити перейшовши до глибинних прошарків психологічної теорії особистості на теренах політології слід вважати обмеженим. Оскільки, дійсно в політичних процесах беруть участь окремі особистості (де, поняття "особистість" виступає власне як соціальна характеристика індивіду), проте вони об'єктивно включені у закономірний, поступовий розвиток суспільства, протистояти якому особистість не може, навіть коли вона є дійсно могутнім політичним лідером.

Долаючи перенесений в політологію психологізм, насамперед, слід звернути увагу на той комплекс причин, за якими один і той самий політичний лідер/керівник (візьмемо приклад сучасної України) має не лише жагучих, палких прихильників, але й не менш заповзятливих супротивників. Наявна поляризація суспільства (вітчизняна історія дає нам приклади поділу на "білих" і "червоних", на "буржуазних націоналістів" і "пролетарських інтернаціоналістів", "помаранчевих" і "блакитних") у такому зв'язку означає, що в одній і тій самій країні в один і той самий період часу частина людей підносить та, навіть, обожає свого лідера, а інша – зневажаючи, не приймає.

Така спрямованість проявів щодо політичних лідерів/керівників всередині громади вимагає додаткового, більш складного і комплексного аналізу. Відомо, що представники одного класу (прошарку, страти) можуть належати до різних і навіть протилежних за спрямуваннями політичних угруповань. Розглядаючи політичне лідерство/керівництво як процес та політичний інститут (незалежно від форми його протікання – прихованої чи явної, прямої чи опосередкованої і т. ін.), не можна випускати з поля зору не тільки існування дії політичної складової, тобто реальних лідерів і конкретних керівників, їх послідовників та супротивників.

Суспільні відношення здійснюються у певній країні в умовах конкретного суспільного ладу. Властива державі політична система, відповідні їй політичні відношення і т. ін. політичні характеристики суспільства (політичні інститути, політичне лідерство/керівництво, політичні лідери/керівники) пов'язані з мірою втручання влади та її державно-адміністративних важелів в політичну тканину суспільного життя, ступенем вираження залежності від них та у відношеннях залежності окремої особи та інститутів до яких остання входить.

Таке становище зумовлено різними причинами. В умовах політичної реальності у залежності від дій влади має місце поляризація соціально-політичного середовища, а з іншого боку – консолідація відповідних політичних орієнтацій навколо конкретної особистості лідера/керівника. Останній повинен мати визнання в очах суспільства та його думки і самого асоційованого з ним політичного курсу.

Політичним процесам та їх суспільним наслідкам, що якогось часу були ініційовані людьми, згодом властивий самостійний розвиток, спонтанне здійснення. І тоді люди стають бранцями подій, які вони самі ж непрямо викликали, але не передбачували. Зворотний вплив на будь-яку точку (подію) суспільно-політичного розвитку відбувається, зазвичай, за стратегічним чи тактичним політичним розрахунком, цілеспрямовано (або як реакція на

політичні та інші дії як союзників, так і супротивників). Але політичне закономірно не співпадає з логічним. Політичні події є гетерогенними за своєю природою, оскільки пов'язані зі сферою узгодження соціальних, суспільних, політичних інтересів у великих групах людей.

Цей процес, спочатку ініційований як продумана діяльність за для досягнення поставленої мети, під впливом зусиль тих, хто має власні цілі чи належить до супротивного табору (не підтримує, або спричиняє певну протидію), своїм наслідком має те, що первинний план (чи заради спасіння високої мети, чи з інших міркувань) вимушує йти на небажані, і навіть, неприйнятні раніше міри. А вони, у свою чергу, теж мають свої – і теж не передбачувані – наслідки, об'єм і сила яких іноді перевищують можливості суб'єктивного фактору їх виключити. Тобто внутрішня динаміка процесів соціально-політичного розвитку суспільства, держави багато в чому зумовлює результати і наслідки діяльності політиків.

Зміст політичного життя виходить далеко за обмежувальні рамки державної влади. Він містить у собі, в першу чергу, формування політичної системи суспільства, організацію його політичного життя, політичних відносин, які вміщують відносини між державою і суспільством, суспільними групами, класами, асоціаціями, політичними інститутами, апаратами і органами державного управління, партіями і т. ін. управління справами суспільства і держави на різних рівнях. Таким чином, категорія політичної влади виявляється значно ширшою за категорію державної влади. Вона має відношення не лише до державної діяльності, але й до інших складових соціально-політичної системи: партій, профспілок, інших суспільних організацій, трудових колективів, окремих громадян і т. ін. (Саме ступінь та міра "одержавлення" суспільних інституцій виступає критерієм еволюції суспільства у демократичному чи авторитарному напрямі)

Якщо державна (правова) влада регулює відношення між конкретними суб'єктами, то політична влада, яка об'єднує великі групи людей за для досягнення сумісних цілей, регулює саме відношення між ними [13]. Коли йдеться про політичну владу слід звернути увагу на таку її особливість як наявність відношень не тільки між великими групами людей але й між суб'єктом і групою осіб. Саме тут виникає явище політичного лідерства/керівництва. Воно існує як дія певної системи соціальних відносин, яка ґрунтується на неформальних владних залежностях політичного характеру у великих групах – стратах, класах, партіях, рухах, трансгрупових спільнотах, у суспільстві в цілому.

Загальні характеристики лідерства пов'язані з такими його складовими, як: динамічність, ініціативність, творчість. Тобто є такими, що відповідають сучасним загальним світовим вимогам конкурентоспроможності. За існуючих розбіжностях у формах і механізмах реалізації політичного лідерства в різних країнах, першою визначальною тенденцією у світі є абсолютне і відносне зростання лідерства як явища – відносно населення, економічного розвитку, культури і т. ін. Друга тенденція за своєю сутністю виходить власне за межі політичного лідерства і являє собою поступове

відтворення соціального контролю над лідером, над якісними і кількісними змінами в соціумі. Останнім часом політичне лідерство/керівництво слугує інститутом, який включає більшу частину населення до рішення соціальних проблем в масштабах суспільств в цілому.

Дія цих тенденцій знайшла свій прояв і певною мірою підтверджується соціально-політичним розвитком України. Він засвідчує, що самозахист суспільства від влади, яка нехтує суспільними вимогами і застосовується на користь інтересів осіб, які її представляють, за своєю сутністю є вторинним. Перші ходи здійснює влада. Боротьба з її зловживаннями завжди є лише відповіддю суспільства на виклик, який зробила влада, відповіддю не завжди своєчасною і адекватною. Участь владної бюрократії у політичних процесах виступає найбільш значимою в перехідні періоди. Тоді, коли відбувається швидке формування державних інститутів. Інтервенція бюрократії у політичний процес призводить до дисбалансу суспільних інтересів в результаті викривлення волі виборців, а отже – до наростання у суспільстві антидемократичних тенденцій. При цьому бюрократія виражає не лише власний інтерес, але й інтереси ряду клієнтел і лобістських груп, що ще сильніше викривлює картину у політичному сенсі. Тому повинен існувати постійний суспільний контроль за діями влади. Краще за всіх до нього здатна відповідним чином сформована та організована опозиція на чолі з лідером.

Зміни у відношеннях політики і економіки, моралі й ін. проявів реального життя вимагають дослідження існуючих тенденцій формування політичного лідерства/керівництва як суспільно-політичного явища, політичної боротьби на загально визначених демократичних засадах, закономірностей цілеспрямованого, змін у структурах політичних процесів. Співвідношення дії чинників суспільно-політичного розвитку в змісті політичного лідерства/керівництва є постійно змінним процесом як у часі (історичному, хронологічному), так і в соціальному вимірі. Потреба у нових перспективних стратегіях по відношенню до політичного лідерства/керівництва виникла як наслідок розвитку української державності, її еволюції до європейської та світової спільноти. Політичні зміни в українському суспільстві вимагають розробки концепцій та теорій, які, не претендуючи на універсальність, можуть бути корисними на шляху демократичних перетворень як з наукової, так і з практичної точки зору.

1. Брушлинский А.В. Предисловие к русскому изданию. Социальная психология в России и теория Сержа Московичи // Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс. Пер. с фр. Т.П.Емельяновой. – М.: Издательство "Центр психологии и психотерапии", 1996. – с.19). 2. Михальченко Н.И. Теоретико-модернизационный анализ сфер общественной жизни // Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? – К.: Институт социологии НАНУ, 2001. – С.46 – 74. 3. Блондель Ж. Политическое лидерство: путь к всеобъемлющему анализу. – М. 1992. – 135 с. 4. Пищулин Н.П., Пищулин С.Н., Бетуганов А.А. Лидерство и лидеры в управлении // Социальное управление: В 2-х томах. – Т.1.- М. 2003. – С. 279.

5. Ашин Г.К., Охотский Е.В. Курс элитологии. – М.: ЗАО "Спортакадемпред", 1999. – 368 с. 6. Роберт С. Такер Политическая культура и лидерство в Советской России. От Ленина до Горбачёва // США: экономика, политика, идеология. – № 1, 1990. – 74 – 90. 7. Парыгин Б.Д. "Основы социально-психологической теории". – М.: Мысль, 1971. – 351 с. 8. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект Пресс, 1999. – С. 275. 9. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич: ВФ "Відродження", 2004. – С. 18 – 20. 10. Брушлинский А.В. Социальная психология в России и теория Сержа Московичи. Предисловие к русскому изданию / В Кн.: Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс / Пер. с фр. Т.П. Емельяновой. – М.: Изд-во "Центр психологии и психотерапии", 1996. – С. 8-10. 11. Шаповал Ю.І. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К.: Генеза, 2001. – С.10. 12. Майборода О. Етнополітична сфера в Україні // Політичні і економічні перетворення в Росії і Україні. – М.: "Три квадрата", 2003. – С. 279 – 318. 13. Медушевский А.Н. Идея разделения властей: история и современность // Социологический журнал. – 1994. – №1. – С.60 – 73 – С.68.